

Nogle Bemærkninger angaaende det ældste Varde med Slot og Syssel.

Af Overlærer J. Olsen i Varde.

ÆREDE Læsere af nærværende Bemærkninger vil maaske synes, at Emnet byder paa alt for meget paa een Gang; men Sagen er den: De tre Ting: By, Slot og Syssel, er knyttede saa nær sammen i den Tidsperiode, her skal omtales, at man ikke kan behandle den ene uden at komme ind paa den anden, da de gensidig er Forudsætninger for hinanden.

Skønt Varde ikke kan se tilbage paa en saa bekendt historisk Fortid som Ribe, saa er den dog sikkert en af Danmarks ældste Købstæder, ja en af dens Beskrivere, Kammerjunker Wedel-Heinen, gaar endog saa vidt, at han mener, den findes omtalt i Snorre Sturlesons Krønike T. I, S. 21, hvor det berettes, at den svenske Kong Dag blev dræbt i Byen Warva i Nørrejylland. Hvilken Kong Dag hermed skal forstås, enten Kong Stigs Søn i Skaane, der efter „Suhm“ levede i det første Aarhundrede af vor Tidsregning, eller Kong Dag, Dan Mykillatis Fader, der levede i

det tredie Aarhundrede, eller en tredie Kong Dag i Skaane, der levede noget senere, og om hvem Historien beretter, at han gjorde et ulykkeligt Tog til Reid-Gotland¹, ved Forfatteren ikke, men at Snorre Sturleson har ment Varde, som han har givet en latinsk Endelse og kaldet Warva, tror han sikkert.

Hvordan det nu end forholder sig med Wedel-Heinens Antagelse, saa peger Byens oprindelige Navn Warwith i sproglig Henseende tilbage paa en Tid, der godt kunde ligge paa Grænsen af den historiske. Jeg har nok hørt Folk forklare Betydningen af „Varde“ som en Udkigspost, mulig mod Syd. Men det er sikkert misvisende at gaa til det moderne Navn af en By, naar man gennem dette vil søge en Vejledning angaaende Aarsagen til dens Grundlæggelse, thi da maa man sikkert gaa tilbage saa langt som muligt.

Vil man nu anvende denne Fremgangsmaade over for Varde, saa kommer man til Navnet, som det skrives i „Valdemars Jordebog“, nemlig, som oven for nævnt, Warwith, hvilket ogsaa giver god Mening. Det oldnordiske „War“ betyder nemlig en Stenbrygge eller Stendæmning ved en Landingsplads, og „with“ betyder Skov². Warwith betyder altsaa en Landingsplads ved en Skov, og det tyder igen paa, at Stedets første Bebyggelse skyldes Skibsfarten paa Varde Aa. Endvidere tyder „with“ paa, at den nuværende Plantning

¹ „Nogle historiske og økonomiske Efterretninger om Varde Købstad, samlede og overleverede Hs. Maj. Kongen ved aller højstsammes Nærværelse af Wedel-Heinen, Kammerjunker, By- og Herredsfoged, den 23. Juli 1842.“ Fornævnte Haandskrift findes i Kongens Haandbibliotek, hvorfra jeg ved Kong Christian IX.s Velvillie har haft det til Laans.

² Jydske Samlinger 4. R. 2. B. 4 H., S. 344, af Dr. O. Nielsen.

„Enighedslunden“, der jo delvis bestaar af Egetræer, dengang har været en stor Egeskov, der har strakt sig helt ned til, hvor Byen nu ligger. Den Mængde Egekrat, som nu findes paa de tilbageværende Lyngstrækninger omkring Varde, er aabenbart dværgagtige Levninger af en fordums mægtig Egeskov paa dette Sted¹.

Hvad der senere gav Fart i Byens Udvikling, var aabenbart det kongelige Slot, Vardehus, der i længere Tid var Sæde for en kongelig Bryde, eller som han senere kaldes: Foged og endelig Lensmand.

I Forbindelse med Slottet er naturligvis de Fæstninger opførte, hvoraf nu kun svage Levninger er tilbage Syd for Byen, den saakaldte „Lastebanke“ (vist nok en forkortet Udtale af Laksegaardsbanke). Oprindeligt har der været to saadanne Banker, en Syd og en Nord for Aaen; den sidstnævnte blev sløjftet for en 60 á 70 Aar siden, og længere nede i Engen i Hyllerslev (Jandrup Sogn) ligger den saakaldte Elkjær Høj, der aabenbart er Levning af en gammel Fæstning med Spor af dobbelte Volde og Grave. Da dens Beliggenhed er umiddelbart op til Varde Aa, har denne naturligvis i gamle Dage omflydt Fæstningen, ligesom den omflød Vardehus.

I 1890 eller 91 talte jeg med den daværende, nu afdøde Ejer af Elkjær Høj, og han meddelte mig da,

¹ For Resten skriver Jørgen Pallesen (Georgius Palæmon) 1638 (findes i Universitetsbiblioteket i København): „Waare, fordum Waarevig, Hoffueden for Waarsyssel, hvoraf Sysselen haaffuer sit Nafn, æhr en af de ældste Byer i Jutland, kaldet Waare, formedelst der holdtes Varetægt og Landtværn imod fiendtligh Indfald — kaldet Waarvig formedelst Vardaa.“ Desuden kaldes Byen i Dokumenter fra det 13. og 14. Aarhundrede ogsaa Wareth, Warght og Warthæ o. s. v.

at han nogle Aar i Forvejen havde ladet Højen gennemgrave for at faa et Markskel mellem sin Nabo og sig selv, og han havde ved den Lejlighed stødt paa noget, der lignede en Slags Kælder, dannet af Egetømmer, der endnu var saa friskt, at hans Broder kunde bygge en Svinestald af samme. I dette formentlige gamle Kælderrum havde han fundet forskellige Kar og Redskaber af Kobber; men da de alle var saa ødelagte, at de ikke kunde bruges til noget, havde han kastet dem bort. Det samme var ogsaa Tilfældet med forskellige Genstande af Læder og Læderremme samt Levningerne af et vævet Tæppe m. m. Det eneste, han havde gemt, var en glat, sleben Stenøkse; men den havde han senere solgt til en omløbende Opkøber af Oldsager for 50 Øre, da den var sjælden smuk og havde indhuggede Prydelser. Han var imidlertid overbevist om, at der endnu fandtes en hel Del baade Tømmer og andre Sager i samme Høj.

I Valdemar Sejrs Jordebog nævnes Warwith med Tilliggende, hvilket efter Dr. Oluf Nielsens Mening ikke kan betyde andet end Kongeborgen¹. Allerede i Begyndelsen af det 12. Aarhundrede nævnes Lensmanden, eller som han dengang kaldtes, den kongelige Bryde paa Vardehus, i Vederlagsretten, idet den Esge Ebbesen, der under Kong Nielses Nærværelse blev dræbt af Agi Thuer hos Vide Staller i Borg², netop var Bryde af Varde og Vederlagsmand.

Senere hen kaldtes han Høvedsmand. Saaledes be-

¹ Samlinger til jydsk Historie og Topgrafi, 2. Række, 2. Bind, S. 244.

² „Borg“ var efter Dr. Oluf Nielsens Mening det nuværende Borre i Aal Sogn, hvor der aabenbart har været Tingsted i gamle Dage (Tinghøjene.)

rettes¹, at i Aaret 1433 stiftede en Borger i Varde en Sjælemesse i Ribe Domkirke for en Mand, hvem hans Søn var kommen for Skade at slaa ihjel paa Varde Marked, og dertil skænkede han Isbjerg Mølle ved Varde. Blandt Vitterlighedsvidnerne, som nævnes ved Udstedelsen af dette Dokument, er ogsaa „Henrik Ranzowe høwitzman paa Wardhus“.

Det Administrationsomraade, som da var underlagt den kongelige Lensmand i Varde, kaldtes Varde Syssel og svarede nærmest til det, som nu hører under Ribe Amt. Varde Syssel omfattede nemlig alt Landet mellem Skjern Aa i Nord og Kongeaaen i Syd og indbefattede Nørre, Øster og Vester Horne Herred til den ene Side og Malt, Gørding og Skads Herred til den anden². Varde var dengang Hovedstaden i Sysselet, og Sysseltinget holdtes i denne By. Hvor længe Varde Syssel har haft en saa stor Udstrækning, er man, saa vidt jeg ved, endnu ikke fuldstændig klar over. Valdemarernes Ophold paa Riberhus gjorde sikkert sit til, at denne By herefter mer og mer gjorde sig gældende, og Lensmanden paa Riberhus har maaske allerede i det 15. Aarhundrede under Hennike Limbek faaet Malt, Gørding og Skads Herreder ind under sit Administrationsomraade. I Aaret 1471 nævnes vel endnu Jes Lassen som Foged over Varde Len³; men maaske har dette allerede dengang kun omfattet Nørre, Øster og Vester Horne Herred. I det hele tør man sikkert antage, at med Ødelæggelsen af Slottet er det begyndt at gaa tilbage med Vardes Betydning i Sydvestjylland.

¹ Ribe Kapitels Breve 385.

² Sysselinddelingen i Danmark af Dr. O. Nielsen, S. 65.

³ Ribe Kapitels Breve Nr. 317.

Med Hensyn til Ødelæggelsen af Vardehus findes en Beretning af Præsten i Varde, Hr. Jørgen Pallesen, i hans Indberetning til Ole Worm 1638¹ saalydende: „Næved Varde var fordum en kongelig Borg „Vaarhus“ befæstet med Grave, men i ældre Tid ødelagt og nedfalden, at der nu knap er Levninger deraf. Om denne Kongehus har jeg i en fornemme Borgers Bog her udi Byen fundet optegnet, at den udi en Bønder-Opløb Anno 1439 den 2. Aprilis skulde bleven brændt og ødelagt.“ Den Bondeopstand, som her nævnes, er sikkert den Fejde, hvori Bønderne, anførte af Adelsmanden Henrik Tagesen Tornekran, afbrændte og plyndrede Herregaardene rundt omkring i Jylland, men til sidst led et Nederlag ved Husby Hule 1441, hvor Henrik Tagesen blev fangen og radbrækket og lagt paa Stejle og Hjul.

Spørger vi om Grunden til den Bondebevægelse, der fremkaldte Slottets Ødelæggelse, fortæller Sagnet²: „Bøndernes Opløb foranledigedes ved, at Slottets Befalingsmand i et Misvækstaar nægtede at udlevere Korn fra sine velforsynede Magasiner til Bønderne uden mod en enorm Betaling, som disse ikke kunde udrede. At Slottet i Forbindelse med Skanserne efter de Tidens Maade maa have været en stor Fæstning, skønnes deraf, at omkring Skanserne er slynget 2 Arme af Aaen, saa at de ligger i en Eng paa 2 smaa Øer, hvor Fjendens Tilgang maa have været højst vanskelig. Den egentlige Slotsbanke, som har været lige for Aaen, har ligeledes været opkastet paa en ved Gravning og Kunst dannet Ø, der har haft en trekantet

¹ Danske Saml. 2 R. IV.

² Historiske og økonomiske Efterretninger af Wedel-Heinen. (Kongens Haandbibliotek).

Form. Alt dette bekræftes ved Grundtegningerne af Varde og dens nærmeste Omgivelser blandt Kobberne til Resens Atlas 1677.

Paa samme Tid, som Slottet blev ødelagt, hvilket falder i Kong Erik af Pommerns sidste Regeringstid, ses den indvortes politiske Gæring at have udbredt Anarkiets Rædsler ogsaa til denne Egn, idet Bønderne efter at have demoleret Slottet retirerede ind i Byen, hvor de fik Hjælp af Borgerne imod de kongelige Øvrigheder og Adelen, som forfulgte dem og afbrændte den største Del af Byen samt Jacobi Kirke.“ Jørgen Pallesen beretter, at Jacobi Kirke brændte den 29de Maj. Der maa altsaa være gaet omtrent halvanden Maaned, inden de adeliges Hær har naaet Byen.

Vardehus blev sikkert aldrig opført igen, og i Resens førnævnte Kort og Beretning vises „Banken, hvor Slottet haver standet“. Men Slottets Ladegaard vedblev fremdeles at eksistere som en selvstændig Ejendom, hvis Jorder kaldtes Kongsgaardsmarken (nu Gaardsmarken). Hvor længe denne Ladegaard har eksisteret, kan jeg ikke finde; men i Aaret 1760 kunde man endnu i Følge „Danske Atlas“ se dens Kældere paa det højeste Sted af Gaardsmarken¹. Nogle af dens Enge er siden komne til Byen, nemlig „store og lille Fogdens Eng“ (efter „Fogden“, det gamle Navn paa Lensmand). Ligeledes fik Raadmand i Varde Frans Ibsen af Frederik II. Tilladelse til at bruge Halvparten af Kronens Eng, kaldet „Konningens Kjær“, imod at betale den befalede Afgift².

Naar jeg før nævnte Jes Lassen som Foged over

¹ Historisk-statistisk Maanedstidende for Ribe Stift, S. 99.

² De trykte Kancelliregistranter og Jydske Samlinger, 2. R., 2. B., 4. H.

Varde Len 1471, maa vedkommende sikkert have staaet under den mægtige Ridder Gunde Nielsen (Lange) til Lydumgaard († 1477), idet denne havde baade Varde og Vester Herred som Len. Gunde Nielsen (Lange) blev begravet i Jacobi Kirke i Varde¹, hvorfor man sikkert tør gaa ud fra, at han har haft fast Bopæl i Varde eller med andre Ord, at han har genopbygget Ladegaarden efter Slottets Brand og boet der. Gunde Niensens Søn, Ridder Niels Gundesen til Lydumgaard, havde ogsaa Vester Herred og Varde i Pant paa Livstid; men han blev begravet i Graabrødre Klosterkirke i Ribe 1511. Hans Enke, Anna Rosenkrantz, havde Livsbrev paa Ladegaarden og Ladegaardsmarken, ligesom hun stadig boede paa den genopbyggede Ladegaard. Hendes Datter, Karen Lange, blev 1489 gift med Kjeld Juel til Astrup, og en Datter af disse blev senere opdraget hos Bedstemoderen, Anna Rosenkrantz, paa Varde Ladegaard. Om hendes Bryllup fortæller Broderen, Iver Juel til Stubbergaard, følgende: „Søndag efter Allehelgensdag 1511 (den 2. November) var min Søster Anna hendes første Bryllup udi Varde med Johan Brokkenhuus af Lerbæk. Samme Tid kom Lavrids Thodi op for Vesterside i Vesterherred med en hel Skibsflaade af Krigsfolk, Danmarks Fjender, og var til Bryllup i Varde“.

I dette Aar var der Krig med Lybæk, hvis Flaade havde flere Sammenstød med den danske i Østersøen, og den førnævnte Lavrids Thodi var en lybsk Kaper, hvis Indfald i Danmark næppe har været af lang Varighed. Sandsynligvis har hans Nærværelse i Varde heller ikke været af blodig Natur, da der ikke omtales Voldshandlinger, men alene, at han var en uvelkom-

¹ Begtrups Stamtavle over Familien Munk-Lange.

men Gæst ved Brylluppet paa Varde Ladegaard. Førnævnte Bryllup holdtes Dagen efter, at Hr. Niels Gundersen var bleven begravet i Ribe, saa det har sikkert været en baade talrig og fornem Forsamling, der den 2den November 1511 har været samlet paa Varde Ladegaard¹.

Fru Anna Rosenkrantz's Søn, Thomas Nielsen Lange, havde Vester Herred i Forlening til sin Død 1521, og efter ham hans Enke, Else Thott, indtil Erik Krummedige fik det 1525 og efter hans Død, 1541, hans Enke, hvorpaa Herredet 1542 lagdes under Riberhus; men sidstnævnte boede ikke paa Kongsgaarden. Her boede Anna Rosenkrantz til sin Død 1535. Hun var da 92 Aar og blev begravet i Jacobi Kirke under en Marmorsten. Allerede 1489 var hendes Datter Karen Lange bleven gift med Kjeld Juel og havde 1530 faaet Brev paa Ladegaardsmarken paa Livstid, naar hendes Moder var død². Her døde ogsaa Kjeld Juel 1536 og blev begravet foran Højalteret i Jacobi Kirke under en blaa Sten. Karen Lange levede endnu 1553; thi den 30te Oktober d. A. skænkede Christian III. til Holstebro Latinskole den aarlige Landgilde af Kronens Jord, kaldet Ladegaards Jord, udenfor Varde, dog maatte Karen, Kjeld Iversens Efterleverske, og hendes Arvinger beholde Jorden imod at udrede den Landgilde, som Erik Krabbe tilligemed 2 Adelsmænd og 2 Borgere satte Jorden for. Den skulde dog sættes saa højt som muligt³. Fru Karen døde 1555. Hendes Søn, Iver Juel til Stubbergaard, hvis Optegnelser for en stor Del ovennævnte Oplysninger skyldes, erhvervede saa Marken

¹ Jydske Samlinger 2. Række, 2. Bind, 4. Hefte, S. 346

² Frederik Is Danske Registranter, S. 245.

³ Kancelliets Brevbøger 1551—55, S. 268.

som Selvejendom efter sin Moder mod den aarlige Afgift til Holstebro Skole. Herom skriver han: „Anno 1556 om Paaske, da fik jeg Ende med Erik Krabbe og de andre om Ladegaards Mark ved Varde til Ejen- dom“. Samme Aar satte han sin Søn Kjeld i Varde Latinskole, og Iver Juels Søster, Margrethe Kjeldsdatter Juel, der ogsaa maa være bleven meget gammel, døde her 1591 og blev begravet i S. Jacobi Kirke. Det synes, som hun er bleven Ejer af Gaarden efter sin Broders Død 1556¹.

Landgilden til Holstebro Skole var 1 Td. Smør, 10 Skp. Rug, 12 Skp. Byg og 2 Rdl., hvilket i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede blev fastsat til 14 Rdl. Da saa Holstebro Skole blev nedlagt 1740, blev Afgiften hen- lagt til Ribe Latinskole, til hvilken den senere svare- des med 28 Kroner, hvilken Sum ved Rentekammerets Skrivelse af 21. Juli 1787 paahviler Gaardsmarkens Hovedparcel².

Som supplerende Bemærkninger til foranstaaende skal jeg anføre, hvad Wedel-Heinen skriver om den samme Historie³: „Ved Slottets antikvariske Beskrivelse bør det fremdeles bemærkes, at der endnu paa den saakaldte Gaardsmark, fordem „Kongsmark“ eller „Kon- gegaardsmark“ har staaet en Gaard, hvoraf 1760 var Kældere at se. Den har ligget mellem Byen og Slottet paa det højeste Sted af Gaardsmarken. Den har ikke hørt under Byen, ligesom Gaardsmarken endnu svarer sine Skatter og Afgifter under Vester Herred. Det vides, at Iver Juel, der var Domprovst i Ribe, af de berømte

¹ Trykt i Danske Saml. I., 47—59.

² Historisk statistisk Maanedstidende for Ribe Stift, S. 109.

³ Historiske og økonomiske Efterretninger om Varde Købstad af Wedel-Heinen 1842. (Kongens Haandbibliotek.)

Juelers Slægt, Aar 1537 forlenet med Lønborg Len, har ejet denne Gaard.

Han udvirkede en kongelig Bevilling til et aarligt Markeds Holdelse i Varde imod en Afgift til Skolen i Holstebro. Sligt et Markeds Holdelse ansaas i hine Tider for en stor kongelig Naade. Afgiften bestaar endnu den Dag i Dag og erlægges med 14 Rdl. Sølv, der siden Holstebro Skoles Nedlæggelse svares til Ribe Skole og paahviler i Følge det kongelige Rentekammers Skrivelse af 26de Juli 1787 Gaardsmarkens Hovedparcel.“

Som Anmærkning hertil skriver Wedel-Heinen yderligere: „I Holstebro Skolebog, som uden paa Bindet bærer Aarstallet 1716, staar skrevet: Af Stubborggaard eller nogle Enge ved Varde ydes aarlig til Holstebro Skolemester: Smør 1 Td., Rug 2 Ørte, Byg 1 Ørte, Penge 2 Rdl. I en versificeret Tale af den sidste Rektor i Holstebro, holden ved Skolens Nedlæggelse 1. Januar 1740, hedder det, just ikke i høje poetiske Sving:

„Af Stubbergaard paa Varde Kant
Vi ogsaa Penge nyde.
For Rug, Byg, Smør og mere an't
Den skulde til os yde.“

For bemeldte Natural-Præstationer og 2 Rdl. svaredes i Følge en senere Vedtegning i samme Protokol 14 Rdl i det hele. Skolens Adkomst til denne Indtægt er altsaa den kongelige Bevilling til et Markeds Holdelse i Varde. Naar det iøvrigt hedder, at Afgiften nødes af Stubbergaard, da er dette saaledes at forstaa, at Ejendommen hørte under Stubbergaard, som laa i Holstebroegnen, og som tilhørte Iver Juel. Han døde

der i Aaret 1556 og ligger begravet i Sevel Kirke. Varde havde paa den Tid 1200 Indvaanere.“

En ældgammel Forret havde Besidderen af Gaardsmarken til at have de øverste Stolestader i St. Jacobi Kirke. I Nørholms Arkiv findes saaledes nogle Tingsvidner fra Varde Byting af 20. Decbr. 1652, der viser, hvilke Ejere Gaardsmarken har haft siden Margrethe Juels Tid. I det ene berettes, „at de i Dag efter Byfogdens Befaling var udi Jacobi Kirke her i Varde at syne og se nogle pernelede lukkede Stolestande, som Iver Jensen Nebel og Mads Jacobsen, Borgere ibidem, dem paaviste og skulde ligge til deres Gaard og Ejendom her hos Byen ved Aaen, og da saa de først paa den søndre Side i Kirken bag Kirkedøren oven i Kirken tvende lukkede Stolestande. Paa den fremmerste stod tvende Vaaben eller Skilt, udi det ene en Stjerne og tre Bølger og udi det andet tre Roser, som skulde være de velbaarne Juelers fædrene og mødrene Vaaben, og fandtes udi begge forskrevne Stolestande gamle afbrudte Jærnhængsler, hvorudi Dørene havde hængt; desligeste var der paa kendt at have været Laase for samme Stole og Stedet, hvorudi Skodderne eller Hager havde været sluttede.“

Jeg skal ikke længere opholde mig ved dette Tingsvidne, men gaa over til det næste, hvor Jep Nielsen Skomager og Kristen Nielsen Liemand vidner, at de kan mindes ved 70 Aar, og i den Tid har den Gaard og Ladegaards Ejendom været besiddet først af velb. Jomfru Margrethe Juel, siden af Kjeld Pedersen, Jep Nielsen Raadmand, velb. Hans Munk, Ivar Marqvardsen og Anna Jenskone Bandsbøl, og efter dem har Hr. Jakob Klavsén og Jakob Jensen haft forskrevne Gaard og Ladegaards Ejendom, som nu Iver Jensen

og Mads Jakobsen have, og al den Tid kan de mindes, der har været tvende „pernelede“ lukkede Stolestande til forskrevne Gaard her udi St. Jacobi Kirke, næst ovenfor Præstekonens Stolestand. Udi den gik forskrevne velb. Jomfru Margrethe og siden velbaarne Fru Maren Juel, naar hun kom der i Kirken, saa vel som ogsaa velb. Fru Anna Hvitfeldt, den Stund hun var der i Gaarden, og i den anden Stol næst bag dem stod deres Piger og forskrevne Mænds Hustruer og Døtre og Tjenestepiger, indtil den nogen Aar forleden er bleven udtagen. Siden har de gaaet i den fremmerste Stol, som forskrevne Fru Maren Juel i Steden tor en gammel Stol lod indsætte og findes med hendes Vaaben paa, hvilken nu staar næst ovenfor Præstekonens ny indsatte Stolestand.“

Jeg skal ikke opholde mig længere ved disse Tingsvidner, men blot bemærke, at Grunden til, at de blev ført, var den, at Bendix Norby til Lunderup som adelig Sædegaardsejer var bleven anvist de Stole af Kirkeværgen efter Domprovst Erik Krag's Ordre der, hvor Lunderup Stole tilforn havde været; men det var han ikke tilfreds med, tværtimod gjorde han Fordring paa det øverste Stade, der ikke benyttedes af de borgerlige, som havde Ladegaardsmarken i Forpagtning, men kun af Adelsmanden Hans Munk. Fru Maren Juel ejede vel Ladegaarden med Mark og det hele. Hun var jo Iver Juels Datter og var 1591 bleven Enke efter Erik Rosenkrantz til Langtind og fik saa Ladegaardsmarken efter sin Faster Margrethe Juel; men hun havde ikke stadigt Ophold her, idet hun bortforpagtede Ejendommen. Der siges jo ogsaa, at Hans Munk til Visselbjerg blev fængslet 1616 i en Gaard, som tilhørte Fru Maren Juel til Langtind. Endvidere findes

samme Steds den Bemærkning, at hans Arkiv blev forseglet paa det samme Sted. Denne Hans Munk fik Visselbjerg ved Skifte efter Faderen Jørgen Munk 1586. Han fratog Præsten Hostrup Anneksgaard, truede Bonden til at svare Landgilde til sig og tvang Præsten til at betale Indfæstning og Landgilde af Gaarden for de 9 sidste Aar. Fra nu af fik Præsten den aldrig mere¹. 44 Aar gammel, 27. August 1609 ægtede han i Haderslev Margrethe Rantzau, Datter af Bendix Rantzau, men Ægteskabet var barnløst og næppe lykkeligt. Han beskyldtes nemlig for en paa den Tid forfærdelig Brøde, nemlig for at have indladt sig i Forbindelse med 3 Søstre, alle fra hans Gods. I Foraaret 1616 lod Kongen, der havde faaet Nys om Sagen, ham paagribe paa Varde Ladegaard, hvorefter han blev forhørt ved den paafølgende Herredag i København. Den 29. Maj dømtes han til „at straffes paa sin Hals“, hvilken Dom fuldbyrdedes næste Dag, da han blev halshugget. De 3 Søstre blev efter Sagnet halshuggede paa en Høj i Alslev, kaldet Kasthøj. Sagnet fortæller ogsaa, hvorledes han en Dag, da han kom ud af Alslev Kirke, i en Karet bortførtes af Fanden selv, og man hørte aldrig mere til ham².

I Matriklen 1690 blev Ladegaardsmarken sat for 6 Tdr. 3 Skp. 1 Fdk. Hartkorn. De to Trediedele tilhørte Niels Bollerup og den ene Trediedel Maren Jensdatter.

Siden synes Marken at være kommen ind under Byen; thi Steffen Ehrenfeldt til Lunderup skrev 1719

¹ Historiske Efterretninger om Skadst Herred af O. Nielsen, S. 187.

² Sstds., S. 188.

til Magistraten i Varde, at den Agerjord, som kaldtes Kongensgaards Mark, var den ringeste og skarpeste af Byens Jorder, og da der ellers var megen god Agerjord næst omkring Byen, vilde han gerne fæste den, da den laa ham belejligt, men kunde ikke betale sig for Borgerne at dyrke. Magistraten sagde imidlertid Nej; thi denne Mark var den eneste, Borgerskabet havde at ernære sig af, og den laa ikke længere borte end Byens andre Jorder. Efter den Tid kom Marken igen i Enkeltmands Eje, og i Slutningen af det 18de Aarhundrede blev den udparcelleret. Hovedparcellen tilhørte saaledes Etatsraad, Professor P. G. Thorsen indtil hans Død 1882¹.

Med Hensyn til Slotsbanken og Slottets Skanser da er disse jo i Aarenes Løb udgravede og delvis sløjfede. Disse Skanser har jo aabenbart behersket Opsejlingen ad Aaen og dermed sikret Byen mod Ovrerrumpning. Den nordligste Skanse er som før nævnt sløjfet for ca. 70 Aar siden; men Vest for denne Plads hæver Jordsmonnet sig brat, og her viser Resens Grundtegnning to op til hinanden stødende Banker, af hvilke den ene betegnes som „Banken, hvor Slottet haver standet“, og den anden som „en øde Plads, hvor Slottets Ladegaard har været“. I Danske Atlas siges der, at der ses endnu „Rudera af Slottet og Kendetegn af Volde og Grave“.

Slotsbanken er imidlertid senere sløjfet tillige med Ladegaardsbanken, og herom faar vi Besked ved en Indberetning fra 1808 til Komiteen for Oldsager af Krigsraad Landrup saalydende²: I en mig tilhørende Ejendom Vesten Varde var et stort Bjerg i Omfang

¹ Jydske Samlinger 2. R., 2. B., 4. H., S. 350.

² Arkivet i oldnordisk Museum.

og Højde anlagt af Mennesker, sikkert for nogle Hundrede Aar siden, en 10 à 20 Alen nær den saakaldte Varde Aa. Omkring dette Bjerg har der været Grave, at Vandet fra Aaen havde løbet om det. Disse Grave var tilgroede med Græs, men saa moradsige, at ingen Kreaturer kunde gaa deri uden at blive liggende, hvilket ikke sjældent var Tilfældet, naar mine Kreaturer, Heste og Køer, gik løse i denne Ejendom. For nu at mine Kreaturer kunde nytte Græsset paa Bjerget og undgaa Farligheden at komme paa Bjerget og derfra, besluttede jeg at lade kaste en 5 Alen vid Grøft fra Aasiden og saa gennem Bjerget til den nordre Side og lod Gravene med denne Jord opfyldte og udføre med Skubkarrer for at faa fast Bund. Omtrent midt i Bjerget, dog nærmere den nordre Side, en 8 à 9 Alen under Bjergets Overflade, fandtes en Bygning af svært Egetræ, omtrent 12 Alen i Kvadrat, Hovedstolperne var i Tallet 8, og imellem hver Hovedstolpe var Stribaand (Tværtræ) en stor Mængde fra den øverste til den nederste Ende af Hovedstolperne, hver Stolpe ca. $\frac{1}{2}$ Alen i Kant og $4\frac{1}{2}$ Alen lang, Stribaandene var $1\frac{1}{2}$ Kvarter i Kant, hver Hovedstolpe stod med den nederste Ende med en Tap i Egeleder (det Stykke Tømmer, der hviler paa Sylstenene), der ogsaa var saa vel $\frac{1}{2}$ Alen i Firkant. Under disse Leder fandtes store Bøgeblokke. Alt „Eget“ (Egetræet) var saa frisk som den Dag, det blev sat i Jorden, undtagen de øverste Ender, der var en Smule forraadnede. Derimod „Bøget“ (Bøgetræet) under Lederne var ganske forraadnet. I Aaret 1777 i Oktober Maaned var det, jeg lod begynde med berørte Gennemkastning. Samme Efteraar fik jeg det meste af Egetræet, Resten lod jeg kaste ud efterhaanden, og det sidste deraf sidst afvigte Aar, da hele Bunden i

Linie med Lederne og Bøgeblokkene blev opkastet udvendig mellem Lederne og Bøget, da jeg formodede at have fundet nogen Sten eller andet, der kunde have været en Overdel paa Stolperne, men af saadant fandtes ikke det mindste. Følgelig maa man slutte, at denne Bygning alene er begyndt, men ikke fuldført. I Aaret 1789 lod jeg dette Bjerg gennemskære fra Øster til Vester, ligeledes med en 5 Alen bred Grøft, men i denne Linie fandtes alene i Udkanten af Bjerget nogle store Bøgestolper, der var satte for at holde Jorden sammen, da Bjerget er blevet anlagt. Disse Bøgestolper, som stod lige op og ned af temmelig Længde, var raadne Jorden af Grøften fra Øst til Vest blev opfyldt. Nu kan der længe siden køres med Heste og Vogn til og fra Bjerget, og i Steden at jeg forhen avlede 1, kan jeg nu avle 3 til 4 Læs Hø.“

Til denne Indberetning, som findes optrykt i Jydske Samlinger¹, har Dr. O. Nielsen føjet følgende: Landrup opgiver „Bjergets“ Tværmaal fra S. til N. til 66 Alen og fra Ø. til V. til 64 Alen. Højden maa have været 12—13 Alen over Aaens Overflade.

Denne grundige Udplanering er altsaa Grunden til, at der nu intet Spor findes af Slotsbanken. Den var forholdsvis stor, større end Riberhuses Slotsbanke, men siden der ikke blev fundet Spor af Sten i Grunden, maa der have staaet et Bjælkehus, hvad der ikke er noget urimeligt i, da Slottet ikke blev genopbygget efter Ødelæggelsen i Midten af det 15. Aarhundrede.

Hvad det var for en underjordisk Bygning, som Landrup fandt, er det umuligt at afgøre; men det har enten været en Kælder, der ikke har staaet i Forbin-

¹ 2. Række, 2. Bind, 4. Hefte, Side 341—42.

delse med Bygningen over Jorden, siden det øverste af den var 8—9 Alen under Overfladen, eller snarest den ældste Bygning, som man har fundet for lavt liggende og derfor har fyldt og dækket med Jord, førend man byggede paany. Pladsen maa nu være det høje Jordsmon op til Engen, men kan vel vanskeligt nøje paavises, da Landrup aldeles udslettede hvert Spor af Gravene.

Som forhen bemærket var Varde i den ældste Tid Hovedstaden i Varde Syssel. Om dette Syssel har vi forskellige Beretninger, hvoraf det fremgaar, at det vistnok mer end de fleste danske Provinser har maattet stifte Bekendtskab med fremmed Herredømme.

Jeg skal i det følgende gøre et kort Uddrag af Dr. O. Niensens Fremstilling af samme¹, saaledes som man kan læse det i hans for den filosofiske Doktorgrad skrevne Afhandling om Sysselinddelingen i Danmark. Varde Syssel er vistnok i Medgift overladt til Hertug Vilhelm af Lyneburg, der 1202 ægtede Valdemar I.s Datter Helene. Hans Søn Otto maa derpaa have arvet det, og naar han har deltaget i Valdemar Sejrs Krige, er det som dennes Lensmand og Undersaat. Han døde 1252, hvorpaa hans Søn Albert blev Hertug af Lyneburg. Denne gjorde 1267 en Forening med sin Broder Johan, hvorved denne fik Lyneburg og han selv Brunsvig, ved hvilken Lejlighed deres Gods i Danmark omtales, hvilket de enedes om at beholde i Fællesskab.

Hertug Otto af Brunsvig og Lyneburg solgte 1296 sit Arvegods i „Vardhe“ til sin Morbroder Gerhard af Holsten, til hvem Kong Erik 1300 gav Bekræftelse

¹ Bidrag til Oplysning om Sysselinddelingen i Danmark af O. Nielsen S. 66—67.

paa begge Hertuger af Lyneburgs udstedte Skøde paa Varvid Syssel m. fl. Godser paa Fyn, som jeg ikke her skal nævne; dog forbeholdt Hertugerne sig $2\frac{1}{2}$ Mark aarlig Skyld af „Øster Horns Herred“ og Leding af Skadst Herred. Grev Gerhards Søn Gerhard solgte 1314 til sin Broder Johan al sin Ejendom i Holsten samt Varvid Syssel, Staverby, Avlby og andet Steds i Danmark, og for en Del af Købesummen fik han igen i Pant Besiddelserne i Danmark, der aarlig ydede 210 Mark Sølv, og noget Gods i Holsten. Dette Pant overdrog Gerhard igen til Grev Nicolaus af Schwerin, hvilket Erik bekræftede 1315.

Den snilde Finansmand Johan maa igen have set Lejlighed til at indløse sit Pant; thi ved det Forlig, hvormed Grev Geert 1332 fik Nørrejylland i Pant, forbeholdt Johan sig sit Arvegods i Jylland og Fyn. Valdemar Atterdag forpligtede sig ved sin Tronbestigelse 1340 til at indløse det pantsatte Nørrejylland, en Fjerdedel ad Gangen, sidst Ribe By med dens nærmeste Fjerdedel, hvorpaa det halve Varde Syssel med det Fiskeri, dertil hører, skulde overlades Dronning Helvig som Livgeding, dog „skulde Kongen ej hindre Hertug Valdemar i hans Arvedel i Varde Syssel, men vi (Hertugen) skal førnævnte Gods arveligen beholde med al Rettighed, ligesom Grev Johan og Grev Geert af Holsten og deres Børn det har ejet“.

Dette skete dog ikke paa den Maade. Grev Johan, der synes at have overladt Varde Syssel til andre, hvorved det er kommet til Valdemar, afstod 1353 sin Mødrenearv i Danmark til Kongen, undtagen de 4 Byer paa Fyn, som han havde solgt til sin Fætter Grev Geert. At Varde Syssel ej regnedes herunder, i det mindste ikke helt, ser vi af, at først 1375 udsted-

tes Brev af Greverne af Holsten, „at Varde og Varde Syssel er dem afløst af Dronning Margrete, og antvorde hende det igen og mæle alle de Breve døve at blive, som findes kan, lydende paa fornævnte Len, som de eller deres Arvinger har“.

1399 pantsatte Dronning Margrete til Henneke Limbek Varde Slot og Varde Syssel for 8000 Mark lybsk, og det er sidste Gang, Syslet nævnes samlet som verdsligt Omraade. Dog er det uden Tvivl en Stund endnu forblevet samlet. 1433 nævnes jo Henrik Ranzau som Høvedsmand paa Vardehus. Varde Slot ødelagdes først 1439, og 1471 nævnes endnu Jes Lassen, Foged over Varde Len.

Maaske er Skadst, Gørding og Malt Herreder allerede i Limbeks Tid, der tillige var Høvedsmand paa Riberhus, bleven henlagte under dette, men maaske er det ogsaa først sket under Hr. Gunde Nielsen til Lydum, der gerne kan have været Lensmand paa Riberhus, allerede da Varde Slot blev ødelagt, og om hvem man ved, at han siden havde Varde og Vester Herred i Len. Varde Len har da endnu 1471 indbefattet de 3 Horne Herreder. 1486 fik Ludvig Nielsen Rosenkrantz i Stedet for Riberhus Nørre og Øster Herreder i Pant, og Vester Herred forblev hos Familien Lange til Lydumgaard til 1542, da det ogsaa lagdes under Riberhus. Øster og Nørre Herred vedblev endnu at være eet Len under Fredrik I.¹, men er siden henlagt til Lundenæs Amt. Øster Herred kom 1794 til Ribe Amt.

Foranstaaende Redegørelse angaaende Varde Syssel under fremmed Herredømme grunder sig, som allerede bemærket, paa Dr. O. Nielsens Meddelelser i sin Doktordisputats, Sysselinddelingen i Danmark. Men

¹ Ny D. Mag. VI., 295.

da dette Emne var et temmelig uopdyrket Felt i 1867, da denne blev skrevet, kan der let være indløbet Fejl og Unøjagtigheder hist og her, hvad Dr. O. Nielsen senere ogsaa var klar over. Han har saaledes gentagne Gange til mig udtalt sin Utilfredshed med enkelte Steder i samme Bog, ja endogsaa givet mig en kort Notits angaaende de Fejl, han havde opdaget. Jeg bemærker dette her; thi naar jeg i det følgende søger at rokke ved enkelte Punkter i Dr. O. Niensens Fremstilling, er det ikke en Polemik mod Forfatteren grundet paa egne Studier, men en Redegørelse delvis i Overensstemmelse med Forfatteren selv. Jeg har dog for at være nogenlunde sikker forespurgt forskellige ansete Historikere, der velvillig har besvaret enkelte Spørgsmaal, der ikke stod mig klart. Iblandt disse skal jeg med Tak nævne Professor Kr. Erslev, der har meddelt mig det væsentlige af efterfølgende Rettelser til det foregaaende.

Naar der i det foregaaende Afsnit stod, at Varde Syssel vistnok blev overladt til Hertug Vilhelm af Lyneburg som Medgift med Valdemar den Stores Datter Helene, da grunder dette sig paa en Tilbageslutning fra det i Aaret 1300 udstedte Brev, hvoraf man ser, at Hertugerne af Brunsvig ejede bl. a. Varde Syssel. For at forklare dette har man saa gættet paa, at det stammer fra Giftermaalet i 1202. Det er ogsaa ret sandsynligt, men dog kun en Gætning, og Brunsvigerne kunde jo have faaet Varde Syssel paa en helt anden Maade.

I det hele ved man kun saare lidt om Brunsvigerne Besiddelser i Danmark, og kan, som Professor Erslev bemærker, kun forestille sig det nærmere ved Sammenligning med andre lignende Forhold. Derefter

hælder Professoren til den Antagelse, at *Hertugerne af Brunsvig har haft Varde Syssel som ren Ejendom*; det var den Form, man brugte i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede, medens man senere kom ind paa at tale om Arvelen.

Da jeg ikke af de forskellige Kilder var klar over Rækkevidden af den fremmede Magts administrative Indgriben, har jeg spurgt Professor Erslev om hans Mening desangaaende, og denne gaar da ud paa, at Hertugerne sandsynligvis selv har indsat Hovedsmændene i Sysselet og selv oppebaaret al Indtægten af samme.

Under de urolige Forhold i Aarene 1322—40 maa Varde Syssel vistnok være gledet sammen med det øvrige Nørrejylland og kommet til Grev Geert. Det halve Varde Syssel omtales ogsaa ved Forliget 1340. Men alligevel er hele Sysselet vedblevet at være hos Holstenerne, som man ser af Brevet eller rettere Brevuddraget i Ældste Arkivreg. I, 7.

Naar der i det foranstaaende nævnes 1375 som det Aar, hvori Greverne af Holsten udstedte Brev om, at Varde og Varde Syssel var dem afløst af Dronning Margrete, og antvorde hende det igen, saa forholder dette sig sikkert anderledes. Sagen er nemlig den, at i den gamle Registrant staar aabenbart et galt Aar, nemlig 1325. Dette har saa Dr. O. Nielsen rettet til 1375; men dette kan heller ikke være rigtigt, thi i 1375 havde Margrete endnu ikke al Styrelsen. Endvidere staar der i Brevet „Hertug Gerd“; men han blev først Hertug i Aaret 1386. Endnu nævnes Claus, som døde 1397. Det omtalte Tidspunkt maa altsaa ligge mellem 1386 og 1397, saa det er rimeligt at gætte paa 1395.

Spørger vi nu ganske i Almindelighed, hvorledes Varde Syssel har haft det i administrativ Henseende i Løbet af det 13., 14. og en Del af det 15. Aarhundrede, saa bliver Svaret dette: Varde og Varde Syssel har i al den Tid staaet dels under brunsvigsk, dels under holstensk Administration. De brunsvigske og holstenske Herrer har oppebaaret alle regelmæssige faste Afgifter, som dels var Godsafgifter, dels Skatter. Blev der paalagt Landet Ekstraskatter, er disse derimod gaaet i Kongens Kasse.

Den Tidsperiode af Vardes Historie, som jeg i det foregaaende har behandlet, hører jo til Vardes Guldalder med Hensyn til dens Betydning i Almindelighed. Mærkeligt nok, at dette skulde finde Sted under det fremmede Regimente. Endnu i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede var Byen en betydelig Købstad. Saaledes finder man, at den i Aarene 1519—48 var ansat i Skat lige med Kolding, dobbelt saa højt som Holstebro og tre Gange saa højt som Ringkøbing. Men efter den Tid forandrede Forholdene sig. Aarsagen hertil var først og fremmest den store Ildebrand 1551, der fortærede saa godt som hele Byen og begge dens Kirker; og atter 1590 blev den Del af Byen, som da var genopbygget, igen lagt i Aske, saa der fra Regeringens Side maatte trædes til. Dette ses af et kongeligt Reskript fra Kong Kristian III., dateret Københavns Slot Aar 1551¹.

¹ Til os elskelige Bennet Bylle vor Mand Tyenere och Embetzmand wti Tønnesbjærg Lænne (Len) eller hans Fogit wti hans Fraværelse. Reskriptet begynder saaledes: Christian mett Gudzs Naade Danmarcks o. s. v. Wor Gunst tilforen Wide, att wie ere komne wdi Forfahringh, huorledis att wor Kjøbstad Varde er næstendel affbrend, och wore

Skønt disse Ildebrande, som det ses, satte Byen betydelig tilbage, var den dog endnu i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede en ret anselig By i Sammenligning med andre af det daværende Danmarks Købstæder. Jeg skal saaledes meddele enkelte Eksempler fra en Fortegnelse over Fordelingen af den af Rigsraadet efter Slaget ved Lutter a. B. 1625 vedtagne Krigsskat, der skulde paalægges Købstæderne i Danmark og Norge. Der skulde udskrives 13,558 Rdl., hvilken Sum skulde fordeles efter de enkelte Købstæders Evne. Jeg fremdrager da enkelte Byer til Sammenligning¹:

Varde	156 Rdl.	Roskilde	83 Rdl.
København	1788 "	Kalundborg	125 "
Helsingør	520 "	Ringsted	36 "
Slagelse	109 "	Korsør	31 "
Hjørring	42 "	Malmø	520 "
Lund	104 "	Stavanger	104 "
Nykøbing p. F. . . .	130 "	Kolding	312 "
Aalborg	1040 "	Thisted	10 "
Ribe	500 "	Holstebro	104 "
Aarhus	416 "	Viborg	208 "

wndersotthe thær samme stædzs ere thær wdoffuer kommen wtti stoer skade och Fordærvfue; thi bede wi teg och wille, att naar vore wndersotthe wti forn^e Varde mett thæris skib wtti thit lænne besøgendes worder, att thu thennem behjælpligen akt mun bekomme Byggeninges Tømmer for thæris Penninge o. s. v. thennem til thæt bæste wdy alle maade Thær mett skee os synnerligen til willie o. s. v.

¹ Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen af H. Jahn S. 127 og S. 493.

Helsingborg . . .	156 Rdl.	Trondhjem	312 Rdl.
Nykøbing p. M.	21 „	Holbæk	114 „

Som man ser, er Varde nu langt bag efter Kolding, men staar endnu lige med f. Eks. Helsingborg og betydelig højere end Slagelse, Ringsted, Korsør og flere. Først med de Krige, som i Slutningen af det 16. og Begyndelsen og Midten af det 17. Aarhundrede hærgede Jylland, begynder den haardeste Nedgangstid.

Først kom jo Krigsomkostningerne. Saaledes blev der under den saakaldte nordiske Syvaarskrig 4 Gange opkrævet ekstraordinære Skatter i Varde¹. I 1564 opkrævedes 1200 Rdl., i 1568 800 Rdl., i 1570 endnu en Skat paa 600 Rdl. og i 1576 en paa 300 Rdl.; thi i hine Tider blev hver Købstad efter kongelig Ordre direkte til Magistraten ansat til en vis Sum i Skat, hvilken derefter fordeltes paa samtlige skattepligtige Borgere, hvortil regnedes alle dem, der drev borgerlig Næring eller besad faste Ejendomme.

Endnu mere sattes Byen tilbage under de kejserlige Troppers Invasion i Trediveaarskrigen, idet disse efter Slaget ved Lutter am Barenberg drog ind i Jylland og bl. a. belagde Varde med en Indkvartering af Soldater, der brandskattede Byen og opkastede en Skanse paa Arnebjerg Syd for Byen, hvor Levninger af Volde og Grave endnu kunde ses 1842². Fra Arnebjerg kunde nemlig Fjenden beherske Byen med sit Skyts.

¹ Historiske og økonomiske Efterretninger om Varde Købstad af Wedel-Heinen.

² Samme Steds.

Endvidere har Byen i de to svenske Krige haft Indkvartering fra 1643—45 og fra 1657—60. Hertil kom saa yderligere i 1659 den store Ulykke, at Pesten rasede frygteligt paa disse Egne og bortrev en Mængde Mennesker. Som Følge af samtlige disse Ulykker aftog Byens Velstand, og Folkemængden sank fra 1200 til 6 à 700 Mennesker.

Varde fik sit første Købstad-Privilegium under Kristoffer af Bayern.
